

Галина ТКАЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки
та методик дошкільної і початкової освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Довідкова книжка – шлях розвитку читацьких інтересів

Важливу роль у справі навчання, виховання і розвитку особистості молодшого школяра відіграють уроки читання. К.Д.Ушинський назвав ці уроки "все в себе вбираючими". Справді, читання належить до тих навчальних предметів, які закладають основи природничо-наукових, історичних та літературних знань, розширюють і поглиблюють уявлення про навколишню дійсність, ознайомлюють з важливими явищами науки і техніки, літератури і мистецтва.

Сьогодні цей предмет відзначається оновленням змістом, який відповідно до Державних стандартів, нової навчальної програми має назву "Літературне

читання" і є органічною складовою освітньої галузі "Мови і літератури".

Основною метою цього предмета є розвиток особистості молодшого школяра засобами читацької діяльності, формування читацьких компетентностей, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка до безперервної літературної освіти.

Цій меті повністю відповідає новий підручник "Літературне читання" для 2 класу автора, академіка НАПН України Савченко Олександри Яківни. У підручнику ретельно дібрані тексти за тематично-жанро-

вим принципом, з урахуванням, що дуже важливо, принципу природовідповідності, художньо-естетичним, літературознавчим, комунікативно-мовленнєвим.

У методичному апараті підручника закладено особистісно орієнтовані технології, технології співробітництва (учитель – учень – учні), спрямовані на виконання мотиваційної, розвивальної, виховної, інформаційної функцій.

З урахуванням провідних завдань предмета "Літературне читання" визначено змістові лінії, які є наскрізними і реалізуються у взаємозв'язку. Так, змістова лінія "Літературознавча пропедевтика" здійснюється у процесі всіх видів і способів читацької діяльності. Внаслідок цього молодші школярі дізнаються про жанри творів і їх сутнісні ознаки, одержують стислі відомості про письменників, усвідомлюють зміст твору у взаємозв'язку з формою його побудови, засобами виразності, у діях і вчинках персонажів твору, висловлюють своє ставлення до них тощо.

Заслугують уваги завдання і вправи до самоперевірки навчальних досягнень учня, які передбачені автором як до окремих творів, так і до кожного розділу. Блок "Перевір свої досягнення" побудовано відповідно до структурних елементів читацької компетентності й охоплюють всі змістові лінії предмета: *знаю...; розумію, можу пояснити...; вмію...; висловлюю своє ставлення...* Водночас це дає вчителю чіткі орієнтири щодо визначення цілей уроків, їх результативності, що в свою чергу зумовлює необхідність обґрунтованого вибору і застосування інтерактивних технологій, методів, прийомів і засобів досягнення бажаного результату, умінь добирати додаткову інформацію для розвитку читацьких інтересів.

Розвиток читацьких пізнавальних інтересів, бажання та вміння вчитися – "вічні завдання", які покликана розв'язувати початкова школа. У виконанні цих завдань важлива роль належить пізнавальній книзі – головному джерелу знань. Відзначаємо, що у змісті підручника у достатній кількості представлені художні та науково-художні твори, твори усної народної творчості, твори з інформацією. Та щоб виконати державні вимоги до змістової лінії "Робота з дитячою книжкою; робота з інформацією", неабияке місце мають посісти довідково-інформаційна книжка, науково-пізнавальна і науково-популярна, ілюстративні енциклопедії, словники, періодичні видання для дітей, бібліотечно-бібліографічні бюлетені, книжкові виставки. Водночас дітей вже треба навчати користуватися прикнижковою анотацією, передмовою, відкритим фондом дитячої бібліотеки та доступними інтернет-ресурсами (з допомогою бібліотекаря).

Актуальність використання цієї книги зростає в сучасних умовах реформування національної системи освіти, є одним із пріоритетних засобів пізнан-

ня, подиву перед незвіданим, непізнаним. Саме ця книжка може дати відповіді на тисячу запитань.

Інтерес є своєрідним епіцентром активізації навчання, розвитку пізнавальної активності школярів, формування у них позитивного ставлення до процесу й результатів своєї праці. Уміння щось побачити, здивуватися, захопитися, захотіти негайно зрозуміти, що, чому і як відбувається, знайти в собі сили, щоб відшукати відповіді на ці запитання самостійно, не відступати перед труднощами, а діставши відповідь, знову прагнути вперед, у незвідане, – все це, разом взяте, і є інтерес.

Так, на початку навчального року вірш В.Фетисова "Хто чого вчиться" спрямовує дитину "відкривати, пізнавати геть усе, що в світі є". С.Жупанин "У лісовій музичній школі" запрошує малих школярів до радісної праці, до навчання, ознайомлює з головами окремих птахів. Заголовок вірша може стати інтерактивним прийомом – дидактичною грою – для здобуття нових знань під час опанування навчального матеріалу, пізнання природи. Англійська народна казка "Сорочаче гніздо" підказує відповідь на питання "Чому пташки в'ють гнізда по-різному?". О.Копиленко в оповіданні "Найвеселіший місяць" подає інформацію про голоси різних птахів, навчає, як їх розпізнати. Оповідання В.Чухліба "Повінь" розширює поняття, що таке "повінь", знайомить з тим, де і як будує своє гніздо пташка ремез. А воно у неї "наче пухова рукавичка...", "на вербовій гілці гойдається". Віриться, що юний читач від здивування буде пильніше придивлятися і турбуватися про мешканців лісу і річки, поля і саду.

Інтерес емоційний, він дарує радість творчості, радість пізнання. Він міцно пов'язаний із гостротою сприймання навколишнього світу, увагою, пам'яттю, мисленням, волею. Він кінець кінцем стимулює розвиток і саморозвиток, ставить учня із об'єкта в суб'єкт діяльності.

Увазі учнів можна запропонувати науково-художню книжку "У пташиному царстві" авторів М. і Ю.Бубнових. Книжка повчальна і цікава, написана з великою любов'ю про наших пернатих, прищеплює любов до рідного краю, запрошує стати справжнім другом і путівником у прекрасний світ природи. Ось хоча б узяти оповідь "Червоногруді красені".

Якщо вам доведеться колись блукати лісовими стежками чи йти полем, де лишилися не занесені снігом бур'яни, ви обов'язково їх зустрінете. А зустрівши, не зможете пройти, не намилившись досхочу цими красенями. Як веселять око – аж світається – на тлі заієного лісу їхні чепурні фігурки!

Ви вже, мабуть, здогадалися, про кого я веду мову? Авжеж, про них, наших милих товстунів – снігурів. Які вони втішні! Спинки синювато-сірі, хвостики й крилята чорненькі, грудки яскраво-червоні, а на голівках акуратні

чорненькі шапочки. У нас вони з'являються пізно восени. А в зимову холоднечу снігурі горнуть до людських осель.

– А чим і як вони живляться? Дочитайте твір до кінця.

– Поспостерігайте за незвичайним бенкетом птахів.

– Яким незвичайним видається оповідання цієї книжки "Сороча таємниця". Прочитайте та розгадайте її. Завдання пізнавальних книжок не стільки в тому, щоб чогось навчити дитину, завантажити її голову всілякою інформацією, а в тому, щоб зацікавити малюка самим процесом пізнання, спрямувати його розум і зусилля до пошуку істини.

У книзі для літературного читання представлені всі чотири пори року. Кожна з них має свої особливості, свій словник, свою систему свят і вірувань. Так, у творі "Прощальний листопад" В.Скुरатівський подає інформацію про маловідомі назви місяця, запрошує читача до спостережень, просить зауважувати прислів'я і приказки про цей місяць, пояснити порівняння – "день у листопаді, як заячий хвіст". Вірші В.Скомаровського, Д.Павличка, Ліни Костенко, Олени Пчілки повідомляють про ознаки осені, спонукають до осмислення художньо-образного значення слів і виразів: "задрімав сухий листочок", "спить, мов у колісці", "небеса прозорі, мов глибинь ріки", "зажурилась квітка – чує сніг вона". О.Копиленко ("Зима") запрошує придивитись і дивуватись, добирати і збагачувати зимовий словник. С.Носань і О.Олесь в однойменних творах "Ялинка" порушують проблему збереження зелених насаджень. А.Качан ("Крихта хліба") спонукає школярів підготовувати птахів, що зимують у нас. Вірш О.Воропая "Коляда" нагадує про незабутнє джерело духовності нашого народу.

Саме тут варто привернути увагу до книжки В.Скुरатівського "Місяцелік: український народний календар", книги, яка подає загальне уявлення про річний цикл в Україні. Структурно календар поділений за місяцями. До кожного розділу залучено найосновніші регіональні назви місяців, їх походження, а також паралелі з інших слов'янських мов. Крім того, читач матиме змогу ознайомитися з "іменними" прислів'ями та приказками, багатьма зразками завбачень погоди, народними та релігійними святами, обрядовими діями, що регулюватимуть річну циклічність. Безперечно, другокласникам ще не під силу збагнути весь зміст календаря. Але бажано, щоб ця книга була в класі завжди "під руками", на видному місці. Спершу вчителю самому варто час від часу зачитувати і поширювати учням інформацію про життя та побут своїх предків, ознайомлювати з найцікавішими обрядами, іграми, піснями, хороводами. Впевнені, згодом більшість дітей попро-

сять цю книжку читати самим, а може, й з батьками. Вже це спрямує молоде покоління зберегти духовний набуток для наступних поколінь, знати, чиїх батьків вони діти.

Твір Алли Коваль "Слова розповідають" запрошує дитину до творчого пошуку, до уміння шукати істину, дає перші уявлення про походження слів, вмотивовує поняття "абетка". Вірші Н.Кир'ян, Л.Компанієць, О.Пчілки, оповідання "Неня" А.М'ястківського закладають мовні компетентності – поняття про слова-родичі (1 клас), споріднені слова (2 клас), багатозначність слова. А гра-завдання "Створи рядки новеньких слів", "Ланцюжки слів-родичів" не тільки збагачує мовленнєвий словник дитини, а й спонукає працювати з доступними шкільними словниками. Книжка здатна творити диво. Але, як відомо, не всі учні однаково звертаються до неї. Це пояснюється тим, що не у всіх учнів розвинені читацькі пізнавальні інтереси. У чому ж вони виявляються? Насамперед, у позитивному ставленні учнів до читання, у прагненні ознайомитись із змістом творів як джерелом нових знань і переживань. Звідси, дитині необхідна книжка, на першому плані якої знаходиться логічність викладу і наукова достовірність фактів. А тому для дитячої науково-пізнавальної книжки важливими елементами мають бути художність і науковість, образне і живе слово, особливі засоби відображення дійсності. Адже в уяві дитини народжуються образи із зіставлення знайомого і незнайомого, далекого і близького. От хоча б узяти книжку "Ентомологія в картинках" В.Танасійчука. Автор запрошує придивитись до мурашок і веде юного читача до їхньої домівки. *"Ось вони поснішають, – пише автор, – по стежині мурашника, перелазять через каміння, десь пірнають під листям, знову виринають, інколи метушаться, ніби заблудилися"*. В чому ж річ? – Хіба не можна кожному знайти свою коротшу дорогу до мурашника? – дивується малюк. Письменник стверджує, що мурашки позначають свою дорогу "духами" – пахучою рідиною, тож і впізнають її за запахом.

Образність, доступність, зацікавленість, аналогія з казкою, заклик до вже існуючого досвіду – ось притаманні риси науково-пізнавальної і науково-популярної дитячої книжки. Такою є ілюстрована енциклопедія "Тваринний світ. Цікаві, дивні, незвичайні" (автор і упорядник І.В.Гончаренко). Це видання розповідає про унікальні здібності найцікавіших тварин світу, про їхні загадкову поведінку, унікальні здібності і дивну кмітливість. Цікавими є сторінки про сумчастих – типових представників тваринного світу Австралії. Це кенгуру, малюк якої народжується недорозвиненим, самостійно доповзає до отвору сумки матері, висне на її соску – так

одержує молоко. На випадок небезпеки самка викидає малюка із сумки. Цікаво: навіщо кенгуру це робить? Пошукай відповідь. Здогадайся. Не менш привабливими є розповіді про лелеку – зразкового сім'янина, про дивного співака – іволгу, про безшумний політ сови, про папуг і їхню здатність до імітації людської мови.

Відкриваючи юному читачеві очі на світ, важливо впливати не тільки і не стільки на розум, скільки на серце, емоції, на почуття відповідальності за все живе на землі.

Із творів О.Копиленка, що вміщені в підручнику, дитина дізнається про мешканців лісу, про те, якими народилися, наприклад, білченята (малі, голі, безпомічні), зайченята, яких мати зразу покидає. А це хто безшумно літає і ловить нічних комах? – *"Кажан досипає свою зиму"*. Для збудження читачьких інтересів і потяг до пізнання прислужиться книга О.Копиленка *"Як вони проживають?"* – своєрідна енциклопедія природи для молодших школярів. Оповідання збірки визначаються науковою достовірністю, переконливістю. З цих творів діти довідаються, як поводитися їжак, як і чому жуки-могильники ховають мертву польову мишу, як невибагливо влаштовує гніздо жайворонка та ін. Одне з кращих збірки – оповідання *"Покинуте гніздо"*. Його головний персонаж Василько показав товаришам гніздо кропив'янки, яке було *"сховане у густому листі, трималося на трьох гілках і ловко виплетене з тоненьких травинок"*. Діти потайки щодня приходили сюди, діставали яйця з гнізда і розглядали їх, турбуючи тим самим пташок-батьків. Злякалися пернаті, що *"виведуться пташенята, а Василеві друзі заберуть їх"*, покинули гніздо й полетіли в інше місце. Письменник не вносить у твір елемента повчання, бо і так очевидно, що турбувати птахів у період висиджування потомства не можна. Це добре збагнув Василько – серце защеміло. Усвідомлять і читачі, що спонукатиме їх допомагати лісовим мешканцям, оберігати рідну природу. Цей твір – натяк, що з пізнавальної книжки можна почерпнути дуже важливі уроки людяності, чуйності, доброти.

У науково-пізнавальній книзі варто знайти таку деталь, на якій можна сконцентрувати увагу дитини, загострити її пізнавальні інтереси. Так, в оповіданні М.Пришвіна *"Золотий луг"* йдеться про кульбабку, з якою добре знайомі мешканці сіл і міст. Але письменник-аніمالіст наче вперше побачив красу цієї скромної, невибагливої квітки і запрошує помилуватися лугом, що увесь заріс кульбабою й тому здається золотим. Крім того, М.Пришвін розкриває такі властивості згаданої рослини, які роблять її цікавою для вивчення. Так, кульбабка лягає спати разом із дітьми і прокидається одночасно з ними. Оберігаючи пелюстки від холоду, вона на ніч стуляє їх так, ніби дитина стис-

кує пальчики в кулачок. Впевнені, після прочитання *"Золотого луку"* учневі захочеться спостерігати за кульбабою і подібними їй квітами, пильніше прислухатися й придивлятися до всього навколишнього.

З давніх часів люди в усіх країнах світу захоплювалися красою квітів, склали про них легенди. Одна з них про Нарциса та Гіацинта, яких боги перетворили на квіти. В античній культурі була богиня весни та квітів Флора. Її ім'я і нині узагальнює весь рослинний світ. Про те квітами не просто захоплювалися – їх досліджували, визначали їх лікарські властивості, з точністю описували та відтворювали у малюнках, ілюстраціях, на фотографіях.

Казка Г.Демченко *"Калинка"* – цікава розповідь про добре і турботливе серце маленької дівчинки, яка посадила край шляху тонюсіньке стебельце, поливала і доглядала його. Швидко розрослося стебельце у великий розлогий кущ. Спочатку вкрився білим-білим цвітом, потім появилися ягоди червоні, мов намистинки, схожі на маленьке серце. Саме на згадку про добре серце цей кущ і назвали калиною.

Твір Ю.Смолича *"Квіти – землі окраса"* ознайомлює молодших школярів із суттєвими ознаками ранньоквітучих квітів. Та науково-популярна книжка Зірки Мензатюк *"Український квітник"* поведе читача алеєю квітів від весняного первоцвіту до пізньої осінньої хризантеми. Мініатюрні есеї про найулюбленіші квіти (*"Нарцис"*, *"Калина"*, *"Мальва"*, *"Лілея"*), наукові описи, малюнки і картини, зображення зі старовинних гербаріїв, натюрморти – нині є бібліографічною рідкістю.

Цікавим і пізнавальним є розділ *"Добрідень тобі, Україно!"*. Провідною ідеєю цього розділу є *"Батьківщина – то найкращий край!"* (Д.Павличко), *"Нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини"* (М.Чернявський). Хоч скупі, але школярі одержують інформацію про давні народи, що населяли нашу Україну, про засновників міста Київ, про походження його назви, про Богдана Хмельницького – гетьмана України, про рослини-символи (В.Скуратівський).

Дітям властива допитливість. Їм цікаво пізнавати світ, діставати відповідь на всі свої численні запитання: Чи сьогодні можна побувати у місцях, що зв'язані з легендарними засновниками Києва? Де?; А де саме можна побачити річку Либідь?; Хто такий Богдан Хмельницький? Де про нього можна прочитати?; Чому саме верба й калина є символами України?; Чому гімном нашої країни є текст *"Ще не вмерла України і слава, і воля ..."*? Хто його автор, композитор? Та багато інших.

Про цікаве, дивовижне, таємниче повідають науково-популярні видання із серії *"Усе про все"*. Так, книжка із цієї серії О.В.Сердюка *"Найцікавіші місця України"* розповість про рідні куточки нашої країни. Гортаючи сторінки видання, дитина здій-

снює захоплюючу подорож до знайомих та менш відомих місць України. Подорожуючи, читач побуває у середньовічних замках Західної України, помандрує степами Донбасу, відвідає славетний острів Хортиця на Дніпрі, пройдеться місцями козацької слави, вулицями міста Києва, ознайомиться з різними версіями виникнення інших міст України, з постаннями, які творили і захищали долю нашої країни.

Переднє слово книжки: "Привіт, друзі!" Я – кіт Мурчик, а це – мої друзі: Ганнуся та Дмитрик. Нещодавно вони побачили мультимедію про динозаврів і на мене посипались їхні запитання: "Коли? Де? Як?", "Чому вони зникли?". Відповіді на ці та багато інших запитань про дивних давніх істот дасть книжка із серії "Веселка" "Динозаври". Ці тварини жили дуже давно, і вчені дізнаються про них лише за викопними рештками. Слово "динозавр" означає "жахливий ящір", інколи їх ще називають "бігаючими ящерами". Вони були великі і малі, рослиноїдні та хижаки, деякі з них мали чудернацькі хвости та роги. Водночас, з ними жили й інші групи плазунів. Цікаво? Тоді ця книжка саме тобі. Впевнені, що дитина не відмовиться від такої незвичайної книжки.

Для успішного формування читацького і пізнавального інтересу необхідно використовувати різноманітні методичні прийоми і технології як на самому уроці, так і під час підготовки до нього. Першокласники вже можуть виготовляти найпростіші каталожні картки, на яких графічно зображують назву прослуханого твору, створюють свій малюнок або наклеюють витинанку. Такий вид роботи організовує читацьку діяльність школярів, спрямовує на розвиток умінь точно називати твір і висловлювати свої думки, про що в ньому йдеться. Цікавим видом роботи є використання елементів дидактичної гри, яку ми назвали "Кошик кмітливих". Щоб кошичок поповнювався, учні приносили до класу книжки, які їм сподобались, і виставляли поряд з ним. Питання, які цікавили дітей, вони записували на картках у вигляді різних геометричних фігур, різнокольорових квіточок, листочків чи трафаретів фруктів (овочів) і опускали в кошичок. Учень, книга якого викликала цікавість та інтерес, має коротко розповісти про зміст книги і повідомити нову інформацію.

У "Кошичку" іноді з'являлись дивні квіти-картинки із зображенням того, про що б хотілось дізнатись на наступному уроці позакласного читання. Ці квіти перетворювались у своєрідний рекомендаційний список. Все це разом розширює читацький кругозір молодших школярів, спрямовує розвиток читацьких інтересів.

Згодом до нашого "Кошичка" стала "прилітати" довгохвоста сорока, яка приносила дивні вісті. Вістями були проблемні запитання до наступного уроку позакласного читання: Чи існує життя в Антарктиді? Як утворюються океани (озера)? Як черепаха дихає під водою? Де живуть пінгвіни?; повідомлення про автора книжки (художника); завдання до "Літературної вікторини"; розгадування кросвордів; тестові завдання, радіомовлення; телеграми із лісу тощо. Такі завдання спонукали і вчителів, і учнів звертатися до словників-довідників, тлумачних словників, енциклопедій, науково-популярних і науково-пізнавальних творів.

Отже, використання можливостей цієї літератури сприяє формуванню читацької самостійності і компетентності, підтримує читацький інтерес, а заодно і розвиває читацьку ерудованість.

Література

1. Бубнов М. О., Бубнов Ю. В. У пташиному царстві / Науково-художня книжка / М. О. Бубнов, Ю. В. Бубнов. К., 2001. – 64 с. : іл.
2. Гончаренко І. В. Тваринний світ. Цікаві, дивні, незвичайні / І. В. Гончаренко. – Харків : Промінь, 2003. – 64 с. : іл.
3. Динозаври. – Х. : Белкар-книга, 2008. – 64 с. : іл.
4. Ілюстрована енциклопедія тварин / Укладач О. В. Шаповалова. – Харків : Пегас, 2005. – 112 с. : іл.
5. Мензатюк Зірка. Український квітник : науково-популярна проза / Зірка Мензатюк. – 2-е вид. – К. : Грані – Т, 2011. – 64 с., іл.
6. Рослини: Пер з англ. / Оформлення І.Сальникової. – К. : "Школа", 2002. – 40 с.: іл. (Усе про все).
7. Савченко О. Я. Літературне читання: підр. для 2 кл. / О.Я.Савченко. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2012. – 160 с. : іл.
8. Сердюк О. В. Найцікавіші місця України. – Харків : "ТОР-СІНГ ПЛЮС", 2008. – 95 с.: іл.
9. Стрелков Д. Г., Цехановська О. Ф. Енциклопедія тварин / Д. Г. Стрелков, О. Ф. Цехановська. – Харків : Пегас, 2005. – 64 с. : іл.
10. Ткачук Г. П. Науково-пізнавальна книжка і розвиток читацьких інтересів / Г. П. Ткачук. – Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія педагогічна. – Випуск ХШ. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2007. – С. 156–159.

